

Аліна Мідько

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА
РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ОХОРОНОЮ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

**(на основі звіту Секції охорони пам'яток
старовини і мистецтва за 1919-1920 рр.)**

У статті здійснена спроба розкрити вплив владних структур та приватної ініціативи на становлення та розвиток пам'яткоохоронних і музейних інституцій на Чернігівщині. На прикладі звіту завідуючого Секції охорони пам'яток старовини і мистецтва В. А. Шугаєвського за 1919-1920 рр. показані принципи функціонування системи збереження історико-культурних цінностей у період становлення радянської влади.

Ключові слова: Чернігівщина, пам'ятки історії та культури, охорона пам'яток, Чернігівський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини, історико-культурна спадщина, радянська влада.

На нинішньому етапі суспільного розвитку належне збереження та використання пам'яток культури й історії – це не лише один із ключових напрямів державної політики, але й показник, за яким оцінюється рівень освіченості та духовної зрілості нації. Прийняття у 2000 р. Закону України «Про охорону культурної спадщини», який встановив правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини, визначило чітку систему державного управління пам'яткоохоронною галуззю, участь у ній всіх центральних інституцій та органів місцевого самоврядування, установ науки, освіти та культури, – є свідченням того, що український народ прагне зберегти свою національну самобутність, історичну пам'ять, та врешті-решт посісти належне місце у світовій культурній цивілізації [2].

У свою чергу збір та обробка культурних надбань, їхня систематизація та використання потребує для осмислення відповідного досвіду, нагромадженого на попередніх етапах їхнього збереження, зокрема, у першій чверті ХХ ст. Адже саме у цей час формуються загальні принципи пам'яткоохоронної діяльності.

В історичному аспекті охорона пам'яток на території України почалася зі зберігання окремих, найцінніших предметів старовини. Однак ця справа не була унормована законодавством, мала безсистемний характер і фактично трималась на ентузіазмі місцевої громадськості. Серед численних представників останньої ми можемо згадати: М. О. Максимовича, В. Б. Антоновича, М. Ф. Біляшівського, В. В. Тарновського-молодшого, К. М. Скаржинську, О. М. Лазаревського, О. М. Поля та багатьох інших.

Ситуація принципово почала змінюватися лише із підписанням у квітні 1884 р. «Положення про губернські історичні архіви та вчені архівні комісії», яке обумовило появу установ, які зрештою сприяли виникненню розгалуженої мережі краєзнавчих осередків по всій Україні [4, с. 8]. На Чернігівщині провідними центрами пам'яткоохоронної справи стали Чернігівська губернська архівна комісія (1896-1919 рр.), при якій функціонував історико-археологічний музей, Музей українських

© Мідько Аліна Сергіївна – старший викладач кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання ЧОІППО ім. К. Д. Ушинського.

старожитностей імені В. В. Тарновського (1902 р.), Єпархіальне древлесховище (1907 р.), природно-історичний, сільськогосподарський та кустарний музей (1914), музей наочних посібників (1914 р.) [3, с. 13].

Як бачимо, зусиллями кількох поколінь любителів української старовини та науковців до революційних подій ХХ ст. було закладено підвалини для подальших широкомасштабних історико-краєзнавчих досліджень. Але в цій справі й надалі не було системи й повноти охоплення. А з прискоренням руйнації та знищення культурних об'єктів після 1917 р. виникла нагальна потреба у створенні системних програм, які були б розраховані на тривалий час і потребували участі кваліфікованих фахівців.

Ця місія була покладена на Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМіС), створений у лютому 1919 р. у Харкові при Народному комісаріаті освіти України. На підставі декрету Раднаркому України від 1 квітня 1919 р. «Про передачу історичних пам'ятників і предметів мистецтва до відання Народного комісаріату освіти УСРР» на місцях свою роботу комітет мав здійснювати через губернські відділи (губКОПМіСи), навколо яких гуртувалися аматори старовини та професійні історики і мистецтвознавці [6, с. 57-59].

Після отримання офіційних розпоряджень відповідні установи створили і при Чернігівському губернському і повітових відділах освіти [5, с. 398-399]. Уже наприкінці квітня 1919 р. почав діяти Чернігівський губКОПМіС, що складався з п'яти секцій: археологічної, архітектурної, музейної, архівно-бібліотечної та етнографічної. Вони мали здійснювати реєстрацію, охорону, вивчення та популяризацію історико-культурної спадщини. ГубКОПМіСи виявляли, обстежували, брали на облік різноманітні пам'ятки старовини, музейні збірки, приватні колекції, архіви і бібліотеки. Співробітники комітетів виступали серед населення з лекціями на історико-краєзнавчу тематику, влаштовували спеціальні виставки і т. п.

Аналіз сучасного стану збереження і використання культурних цінностей засвідчує, що досвід пам'яткоохоронної справи 20-х рр. ХХ ст. було творчо використано і в наш час. З огляду на це можна дійти висновку, що лише ґрунтовне вивчення вказаної вище проблематики дасть змогу відтворити цілісну картину культурного будівництва у той історичний період розвитку, без чого історія становлення державного управління пам'яткоохоронною галуззю в сучасній Україні була б неповною.

Зважаючи на викладене, та задля аргументації власної позиції нашу коротку розвідку ми доповнюємо публікацією звіту завідуючого Секції охорони пам'яток старовини і мистецтва В. А. Шугаєвського за 1919-1920 рр. [1, арк. 190-192 зв.; 7]. Даний документ друкується мовою оригіналу без будь-яких скорочень, зі збереженням мовних та стилістичних особливостей авторського тексту.

Отчет

Секции охраны памятников старины и искусства за 1919-1920 г.

Революционные бури нанесли сильнейший удар памятникам старого быта и искусства. Колоссальное количество их погибало при каждой новой вспышке революционных событий, причиняя невознаградимый ущерб исторической науке. По этому образовавшийся в начале 1919 года в составе Губнаробраза Комитет охраны памятников старины и искусства счел необходимым прежде всего и главным образом обратить внимание на спасение и дальнейшее сохранение угрожаемых памятников старины, отложив научную их разработку до более спокойного времени. В Чернигове с этой целью изо всех покинутых владельцами квартир, а также из зданий, занятых советскими учреждениями, были стянуты все предметы старины и искусства в дом Милорадовича, помещающийся по Петроградской улице и уже заключавший в себе множество разнообразных предметов старины, и в нем образован 3^й Советский Музей, состоящий из мебели, картин, фарфора, бронзы, ковров и т. п. предметов высокохудожественного характера XVIII и XIX веков. В дальнейшем – и до настоящего времени – музей пополнялся аналогическими предметами в частности, например, приобретена за 17000 р. прекрасная картина немецкого художника Нюланда XVII века, и ныне

представляет отличное собрание предметов вышеуказанного характера, являясь в то-же время редким образцом организации нового музея в революционное время. С целями спасения памятников старины и искусства в уездах, туда посылались и ныне посылаются инструктора специалисты, которым удалось свезти в уездные города некоторое, пока неподдающееся точному учету, предметов старины и организовать новые и расширить существующие музеи (в Новгородсеверске, Остре, Воронеже и т.д.)... Те же инструктора всемерно старались пробудить в Унаробразах и местном населении интерес к трактуемым памятникам и вызвать самодеятельность в деле охраны их. Нельзя сказать, чтобы эти попытки были вполне удачны: население слишком темно и невежественно, а деятели унаробразов обычно равнодушны к судьбам родной старины, инструкторов же весьма ограниченное количество... Для пополнения Черниговских музеев, 1го и 2го, Комитет, преобразованный в Ноябре 1919 г. в Секцию охраны памятников старины и искусства, неоднократно приобретал за деньги такие предметы, руководствуясь в этом отношении тем соображением, разделяемым едва ли не всеми деятелями в области археологии и музееведения Великороссии и Украины, что реквизиция этих предметов влечет за собою немедленное исчезновение или – часто – гибель в невежественных руках, соглашающихся скорее погубить вещь, чем отдать ее бесплатно. За минувший и настоящий годы приобретено множество ценных в историческом отношении предметов из фарфора, серебра, дерева, стекла, материй и т. д., характеризующих, главным образом, местный материальный быт. Приобретения продолжают и нормально расширяют музеи. С целью пропаганды охраны предметов старины и распространения исторических знаний в Январе-Феврале 1920 г. в Чернигове была устроена 2^я недельная выставка образцов старины и искусства Украины, возбудившая в жителях Чернигова и иногородных очевидный интерес. С теми же целями в Музеи неоднократно устраивались экскурсии групп учащихся и разных советских организаций и много раз читались историко-археологические лекции. Дабы надлежащим образом уяснить уездным работникам просвещения значение памятников старины и необходимость их сохранения, с соответствующими докладами не раз выступали на съездах этих работников сотрудники Секции. Вполне объективно следует заметить, что доклады эти имели свое действие на часть работников просвещения, и некоторые меры в своих уездах по части собирания предметов старины и организации музеев они предпринимали. В самом Чернигове с начала Августа ведется описание предметов историко-художественного значения, хранящихся в Черниговских церквях с фотографированием наиболее важных из них – работа, уже давшая любопытный историко-художественный материал и обещающая в будущем немаловажные открытия в области украинского быта и искусства.

Что касается архивного дела, то Комитет с самого начала своего существования взял под свою охрану два важнейших архива Чернигова – бывшего Губернского Правления и бывшего дворянского депутатского собрания, реорганизовав их в 1^й и 2^й Советские архивы. Не смотря на посягательства в дальнейшем разных организаций на их целостность, их удалось сохранить в полной неприкосновенности и сберечь таким образом огромный чрезвычайно важный научный материал. Остальные архивы остались в заведывании учреждений, коим принадлежали, и во время различных перипетий революционной борьбы частью пострадали. Нужно считать почти погибшим архив бывшей Городской Управы: он был в значительной части сожжен отрядом советских войск, квартировавшим в здании б. Городской думы в Ноябре и Декабре 1919 г. Остатки его ныне приводятся в порядок и наиболее ценные из уцелевших документов будут перевезены в архив 2го Советского Музея. Нельзя не отметить с горестью, что погибли в высшей степени важные для истории городского населения и в частности – для истории взаимоотношений классов и сословий документы XVII и XVIII веков. Приводится ныне в порядок и архив бывшего Губернского Земства, хранящий в себе множество материалов для истории эпохи реформ 2^й половины XIX века. Остальные архивы г. Чернигова взяты на учет, и когда явится возможность пригласить людей с архивным опытом, будет приступлено к их разборке, выделению материалов исторически важных и передачи остальных для переработки на бумажных

фабрики. С целью выяснения общего положения дела охраны памятников старины и искусства в губернии, дела музейного и архивного в губернии, всем унарообразам в начале настоящего Сентября разосланы подробныя анкеты, по получении ответов на кои можно будет приступить к соответствующим реформам в Губернском масштабе.

Необходимо отметить, что важнейшей задачей настоящего времени нужно считать спасение архивных материалов и всемерное энергичнейшее приобретение предметов старины и искусства Черниговскими и уездными музеями. Нельзя останавливаться перед самыми широкими тратами на этот предмет – таково общее совершенно справедливое мнение всех специалистов. Оставить старину в руках полунежественного городского и совершенно невежественного сельского населения – значит обречь ее на медленную или быструю гибель. А погубить ее – значит причинить невознаградимый никакими денежными компенсациями ущерб исторической науке и затруднить нормальный ход общественного развития.

30 сент. 1920 г.

Заведывающий Подсекции
охраны памятников старины
и искусства В. Шугаевский

1. Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-593. – Оп. 1. – Спр. 114 [Инструкции, протоколы заседаний коллегии, отчеты и доклады о деятельности отделов и секций губнаробраза, 212 арк].

2. Закон України «Про охорону культурної спадщини» [Електронний ресурс]: № 1805-III від 08.06.2000 р. // Відомість Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 333. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/page>

3. Малиневская В. М. Развитие исторического краеведения на Черниговщине в конце XIX – начале XX вв.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.02 «Вітчизняна історія» / В. М. Малиневская. – К., 1990. – 20 с.

4. Морозова А. Колекція Чернігівської губерньської вченої архівної комісії / А. Морозова // Сіверянський архів. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – Вип. 1. – С. 8-17.

5. Синельник І. С. Вплив органів влади на діяльність Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського: спроба аналізу / І. С. Синельник // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – 2013. – Число 22-23. – С. 397-410.

6. Ткаченко В. В. Наукова діяльність комітетів охорони пам'яток мистецтва і старовини в Україні у перші повоєнні роки: матеріали 4-ї Міжнар. наук.-практ. конф. [«Образование и наука на 21 от век – 2008»], (Софія, Болгарія, 17-25 жовтня 2008 р.) / В. В. Ткаченко. – Софія: «Град-Бг» ООД, 2008. – Т. 7.: Закон. Історія. – С. 57-61.

7. Шугаєвський Валентин Андрійович (1844-1966 рр.) – український історик, археолог, краєзнавець, який доклав чимало зусиль для врятування від загибелі історико-культурних цінностей. Був дійсним членом наукових інституцій Москви, Петербурга, Києва. На початку 20-х рр. XX ст. був головою Чернігівського ГубКОПМіСу, очолював відділ українських старожитностей, пізніше став директором Чернігівського державного музею.

В статье предпринята попытка раскрыть влияние властных структур и частной инициативы на становление и развитие охраны памятников и музейных учреждений на Черниговщине. На примере отчета заведующего Секции охраны памятников старины и искусства В. А. Шугаевского за 1919-1920 гг. показаны принципы функционирования системы сохранения историко-культурных ценностей в период становления советской власти.

Ключевые слова: Черниговщина, памятники истории и культуры, охрана памятников, Черниговский комитет охраны памятников искусства и старины, историко-культурное наследие, советская власть.

SOME ASPECTS OF BECOMING AND DEVELOPMENT OF THE STATE MANAGEMENT OF PROTECTING CULTURAL HERITAGE THE BEGINNING OF XX CENTURY (BASED ON REPORT OF SECTION THE MONUMENTS PROTECTION OF ANTIQUITIES AND ARTS BY 1919-1920).

The article deals with the specifics of the state management of protecting cultural heritage during the 20's. XX century. Among topical rubrics the following are singled out: the influence of imperious structures and private initiative on becoming and development of the Chernihiv provincial archival commission, as a main center of the archival business in the Chernihiv province at end of XIX – beginning of XX century; issues of organization and principles of activity of monument protective and museum institutions; the methods of the authorities' pressure to hold the study of local lore in the course of the Bolshevik policy are highlighted by the example of the Chernihiv Committee the monuments protection of art and antiquities.

Considering the content of the work, can be roughly divided into three periods, which resulted in the possibility to preserve the historical and cultural monuments in the difficult period of becoming of the Soviet government in Chernihiv: 1) the storage period of the most valuable antiques; 2) period, which lasted from 1884 year until the beginning of XX century, when there were institutions that contributed to the extensive network of local lore centers; 3) from the end of the 1917 to the end of the 1920-s., scientific research of the third period mainly concerned the principles of functioning of the system the protection the monuments on the basis of existing provincial committees the protection works of art and antiques.

As a result, it was found positive and negative factors that influenced the development of the management of the area at the time and on this basis identified priorities of the state policy in the field of Heritage modern Ukraine.

Key words: Chernihiv region, historical and cultural monuments, monument protection, Chernihiv Committee the monuments protection of art and antiquities, historical and cultural heritage, Soviet government.

